

dr hab. Andrzej Kucner
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Recenzja rozprawy doktorskiej

Pana mgr. Łukasza Sebastiana Sobiecha, zatytułowanej
„Dwuznaczny człowiek. Myśl Helmutha Plessnera,
czyli ucieleśniona antropologia filozoficzna”,
napisanej pod kierunkiem prof. nadzw. dr hab. Pawła Pieniżka

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska poświęcona została refleksji filozoficznej jednego z oryginalniejszych przedstawicieli i twórców współczesnej antropologii filozoficznej, Helmutha Plessnera. Osobiste motywy wyboru tematu pracy oraz przekonanie o jej znaczeniu Autor rozprawy przedstawił w słowie wstępnym. Jak zauważył, wartość osiągnięć badawczych Plessnera należy postrzegać nie tylko z perspektywy abstrakcyjnej koncepcji, lecz również w związku z jego indywidualnymi, historycznymi oraz kulturowymi doświadczeniami. Innymi słowy, myśl Plessnera obok uniwersalnego, filozoficznego przesłania jest wytworem historycznych i społecznych realiów i wraz z nimi powinna być odczytywana. Ponadto Autor rozprawy – jak zadeklarował – nie przyjął roli neutralnego sprawozdawcy, a podjął się zadania samodzielnej interpretacji i oceny intelektualnych osiągnięć niemieckiego filozofa (s. 6).

1. Struktura pracy, metoda badawcza i główne tezy

Rozprawa mgr. Łukasza Sobiecha składa się z dziesięciu części: słowa wstępnego, wprowadzenia, pięciu rozdziałów, zakończenia, posłowie oraz bibliografii. W części merytorycznej Autor wyodrębnił w strukturze rozdziałów podrozdziały poświęcone analizie i interpretacji szczegółowych zagadnień. W takim kształcie plan pracy można uznać za analitycznie rozbudowany, a jednocześnie dobrze odzwierciedlający zamysł konsekwentnego oraz wieloaspektowego odczytania idei filozoficznych Plessnera z perspektywy problemu dwuznaczności. To tytułowe zagadnienie można uznać za swoistość oraz miarę oryginalności Plessnerowskiej antropologii.

Wprowadzenie do pracy Autor poświęcił szerszej analizie biograficznej, której celem było zrekonstruowanie uwarunkowań i etapów rozwoju intelektualnego Plessnera

oraz objaśnienie przesłanek jego późniejszej postawy filozoficznej. Autor rozprawy umiejętnie przedstawił młodzieńcze fascynacje filozofa oraz genealogię późniejszych oryginalnych poglądów, szczególnie w kwestiach odnoszących się do fundamentalnych kwestii zadań i możliwości myślenia filozoficznego *sensu largo*. Uznanie filozofii za sensotwórczy wysiłek uporządkowania obrazu świata, jednak bez oczekiwania jego finalności i ostateczności, czyni z niej sztukę łączenia elementów w sposób otwarty i wolny (s. 13).

W poszukiwaniach źródeł i inspiracji poglądów Plessnera udało się Autorowi uchwycić wielość oraz ideową różnorodność oddziaływań (głównie I. Kanta, E. Husserla, W. Diltheya, M. Heideggera, H. Driescha i N. Hartmanna), a jednocześnie wskazać równie ważne impulsy płynące z osiągnięć i teorii nauk empirycznych. Jedynie tytułem uzupełnienia warto dodać, iż dylematy, w obliczu których stawał młody Plessner, były wówczas znakiem czasu, a zróżnicowanie i wielogłos wskazujący na wyczerpanie tradycyjnych wzorców filozofii zapowiadał późniejsze liczne zwroty paradygmatyczne (s. 17, 22). Ponawiane na początku XX stulecia próby samookreślenia filozofii trzeba widzieć zarazem jako przejaw kryzysu oraz jako poszukiwanie możliwości jej dalszego rozwoju. W takim świetle jako jeden z wielu należy widzieć antropologiczny zwrot filozofii sygnowany nazwiskami Schelera, Gehlena i Plessnera. Nawiasem mówiąc, w podobny sposób można też widzieć renesans zainteresowania Plessnerem i jego filozofią w ostatnich latach (s. 25).

Na podkreślenie i uznanie zasługuje umiejętnie zbudowana przez Autora narracja, w której we właściwych proporcjach połączył on fakty biograficzne z kwestiami ważnymi dla zrozumienia przesłanek postawy intelektualnej Plessnera. Dalszą część rozprawy należy uznać za rozwinięty teoretycznie, wielowątkowy projekt badawczy, dla którego istotne jest i twórcze odczytanie idei filozoficznych Plessnera, i dążenie do zrozumienia jego współczesnej atrakcyjności. Jak pokazał to Autor, obraz działalności Plessnera i powiązany z nią rozwój jego poglądów filozoficznych przekracza ramy typowo akademickiej aktywności, stając się dowodem autentycznego zaangażowania oraz ducha czasów.

Strukturę rozprawy należy uznać za przejrzystą, logicznie uporządkowaną i konsekwentną. Autor w pierwszej kolejności skoncentrował się na zagadnieniu zwrotu intelektualnego od klasycznego dualizmu do pojęcia i idei dwuznaczności, a następnie poddał

je analizie w kontekście ekscentryczności, niezgłębialności, dwóch możliwych sposobów i perspektyw uzasadnienia oraz ich treści. W dalszej kolejności objaśnił orientację Plessnerowskiej antropologii. dopełnieniem rozważań jest posłowie, które Autor poświęcił nawiązaniu do wątków biograficznych filozofa jako swoistego komentarza do stworzonej koncepcji. Pracę zamyka obszerna bibliografia prac źródłowych, polskich przekładów, monografii oraz artykułów naukowych.

2. Wartość merytoryczna rozprawy

Jednym z wyznaczników samodzielności badawczej jest umiejętność twórczego odczytywania obcych idei tak, by uchwycić ich oryginalność, a jednocześnie pojąć zewnętrzne i wewnętrzne uwarunkowania, w jakich się rozwinęły i zyskały uzasadnienie. Innym wyznacznikiem jest umiejętność zastosowania kategorii i narzędzi interpretacyjnych, pozwalająca na własne, twórcze odczytanie. W każdym z tych wymiarów Autor wykazał się wiedzą i umiejętnościami niezbędnymi do samodzielnej interpretacji. Podobnie, dowiódł samodzielności w zakresie formułowanych tez, argumentów i wniosków. Wykazał się znajomością stanu badań nad filozofią Plessnera oraz nad twórczością pozostałych zwolenników i twórców antropologicznego wzorca filozofowania. Z uznaniem wypada stwierdzić, iż rozprawa mgr. Sobiecha jest monograficznym ujęciem historycznych okoliczności oraz ideowych aspektów kształtowania się i rozwoju antropologicznego wzorca filozofii współczesnej. Dowodzi tego zarówno obszerna bibliografia źródłowa oraz odwołania do licznych monografii i innych publikacji, m.in. J. Fischera, H.-P. Krügera, H.-U Lessinga, a dalej G. Duxa czy H. Kämpfa, a z polskich badaczy E. Paczkowskiej-Łagowskiej, Z. Krasnodębskiego, K. Chrobaka, J. Jagiełły i innych. Za szczególnie cenną należy uznać wszechstronną znajomość badań niemieckiego obszaru językowego, tam bowiem twórczość Plessnera (i pozostałych twórców antropologicznego wzorca filozofii) została rozpoznana i odczytana w sposób najrozleglejszy i wnikliwy. Ponadto Autor ze znanym odczytał oraz skomentował ideowe spory i dyskusje toczące się wśród niemieckich filozofów tamtego okresu. Ich znaczenie polega na tym, iż pozwalają one pojąć dynamikę i klimat intelektualny pierwszych dwóch dekad XX stulecia. Wyszedł przy tym poza wąski krąg twórców i zwolenników antropologii, wskazując na szersze ideowe „uwikłanie” problemów i rozstrzygnięć (W. Dilthey, G. Misch, M. Heidegger).

Na podkreślenie zasługuje szczególna dbałość Autora o jasne przedstawienie idei pracy, sformułowanie wiodących tez i ich dalsze uzasadnienie oraz (s. 30 n.). Przyjęta strategia badań i prowadzonych analiz polegała na ujęciu kluczowych idei filozofii Plessnera w ich zewnętrznym i wewnętrznym układzie. Zewnętrzne koordynaty stanowią kolejno rozważane stanowiska M. Schelera, a następnie A. Gehlena, ujmowane odpowiednio jako metafizycznie oraz empirycznie zorientowane dwie odmiany antropologii, stanowiące istotny punkt odniesienia oraz przedmiot komparatystyki (s. 47-49, 55 n.). Śledząc kolejne etapy tej analizy, można niekiedy odnieść wrażenie, że obie koncepcje prowokują nieco pokusę schematyzmu w ich antagonizowaniu, zarazem jednak wskazują na pewne dialektyczne uwikłanie i ambiwalencję, będąc tłem dla wyłaniającej się obok nich koncepcji Plessnera. Z kolei analiza wewnętrzna tej ostatniej została zbudowana na podstawie założenia o podwójnym sposobie istnienia człowieka, na tytułowej idei „dwuznaczności” jako alternatywie myślenia metafizycznego (Scheler) oraz redukcjonistycznego empiryzmu (Gehlen). Plessner – jak pokazuje to Autor rozprawy – przekracza każdą z tych perspektyw i formułuje stanowisko, w którym świadome istnienie człowieka i jego cielesność są powiązane i wzajemnie uwarunkowane, a rozumienie ich związku pozostaje biegunowo odmienne od jakiegokolwiek postaci paralelizmu, psychologicznego interakcjonizmu czy uproszczonej relacji podmiotowo-przedmiotowej. To miejsce zajmuje antropologia jako stopniowo osiągnięta filozoficzna synteza możliwości poznania naukowego, hermeneutyki, a w dalszej kolejności fenomenologicznej deskrypcji (s. 59-60). Wielość analizowanych paraleli między koncepcjami Plessnera i Heideggera, jak również obszernie rekonstrukcje wybranych wątków autora *Bycia i czasu*, wskazanie wyłaniających się w analizach porównawczych niedoskonałości i luk w jego koncepcji (np. w odniesieniu do problemu cielesności), pozwalają na określenie rzeczywistego wkładu oraz zrozumienie oryginalności pomysłów Plessnera (s. 74-75), a następnie ich dalszą wnikliwą eksplorację i eksplikację od praw nauk biologicznych przez rozważania dynamiki, złożoności istnienia po analitykę jego granic i ograniczeń. Na wyróżnienie zasługuje obszerna rekonstrukcja Plessnerowskiej analityki, szczególnie w tych jej częściach, w których Autor podjął się niełatwego zadania określenia – jeśli tak można to ująć – warunków możliwości filozofowania Plessnera (otwarte i zamknięte formy pozycjonalności, rozróżnienia *körperlich* – *leiblich*, ujmowanie ich w sposób przedmiotowy oraz jako stan – być

ciałem oraz mieć ciało). Podsumowując tę część pracy, można stwierdzić, iż o ile osiągnięciem Plessnera było stworzenie oryginalnej *stricte* filozoficznej teorii ciała i cielesności, o tyle osiągnięciem Sobiecha było zmierzenie się z jej zawilościami oraz umiejętna rekonstrukcja oraz własny komentarz. Próba filozoficznego rozstrzygnięcia złożonej relacji między tym, co jest ciałem, a tym, co cielesne, jest jedną z ważniejszych kwestii, podjętych przez Plessnera. Jego pogląd – jak pokazuje to Sobiech – nie jest typowym biologizmem, naturalizmem ani ewolucjonizmem, jest wolny od psychologizmu, jest filozoficzny *par excellence*, jednak odległy od spekulatywnego idealizmu, sprowadzony do wyobrażenia człowieka stojącego w swoim centrum, a nie do wytworu zewnętrznych relacji czy perspektyw (s. 100-102). Konstrukttywne podejście do wytworów kulturowych, świadomościowych, aksjologicznych i normatywnych obrazuje sytuację człowieka jako uczestnika procesu, w jakim kształtują się zasady i porządek, charakterystyczne dla ludzkiej egzystencji, jednak istniejące w nieustannym ruchu, zmienności, niepewności czy nawet ryzyku. To nastawienie charakteryzuje szerszy namysł Plessnera nad człowiekiem, co umiejętnie Autor rozprawy przedstawia w szerszym kontekście filozoficznym jako refleksję zakorzenioną w strukturze życia, a jednocześnie otwartą na wartości i rozumienie oraz otwierającą dalsze poziomy sensotwórczej eksploracji (s. 116-117).

Niewątpliwą zaletą rozprawy jest umiejętnie rozwinięta analiza, w której wnikliwą rekonstrukcją i komentarze objęły antropologię Plessnera oraz jej zewnętrzne konteksty. W rezultacie, wyłania się w nich obraz oryginalnej, złożonej pod względem teoretycznym koncepcji filozoficznej, a jednocześnie widoczne się staje jej ideowe uwikłanie w to, w czym wyraża się duch filozofowania przełomu stuleci oraz pierwszych dekad XX wieku. Sprawia to, że z jednej strony, idee Plessnera należy rozumieć jako wyraz intelektualnej samodzielności i rzetelności, z drugiej strony zaś – jako stanowisko korespondujące z dominującą wówczas orientacją antropologii. Jak objaśnia ją Autor, charakteryzowała się uznaniem otwartości pytań i rozstrzygnięć, których bohaterem był człowiek. To antyfundamentalistyczne, antyesencjalistyczne podejście, wiodące do przekonania o zachodzeniu na siebie dwóch perspektyw rozumienia człowieka, w niczym nie przypomina kartezyjańskiego paralelizmu, jak również psychologistycznego interakcjonizmu, opartego na prostym schemacie bodziec – reakcja (s. 150 n.). Autor odczytuje tę złożoną relację z perspektywy ekscentryczności i niezgłębialności, jako wynik złożonej ontycznie konstytucji i relacji człowieka ze światem. Jako egzystencja tłumaczona ideą

dwuznaczności, człowiek jest traktowany jako istnienie nieredukowalne ani do tego, w czym wyraża się wyłącznie ekscentryczność, ani do tego, co wynika z konsekwencji niezgłębialności. Jak pisze Autor: „ekscentryczność i niezgłębialność na siebie zachodzą” (s. 158 n. i w dalszej części rozważań tę relację wnikliwie tłumaczy). Szersze spojrzenie na koncepcję Plessnera pozwala pojąć, że nie sposób ująć jej jako subiektywizmu, ani jako obiektywizmu (znamiennego dla filozofii nowożytnej). Autor objaśnia ideę krzyżowania perspektyw jako oryginalną i otwartą formułę rozumienia człowieka wraz z jej zewnętrznymi ideowymi odniesieniami do filozofii życia, fenomenologii i innych nurtów. Na marginesie, ta kategoria pozostaje pojęciem organizującym namysł nad odmiennymi wymiarami ludzkiego istnienia, szczególnie tam, gdzie chodzi o konfrontację kluczowych różnic i antagonizmów.

Analityczna narracja, jaką rozwija Autor rozprawy, pozwala uchwycić sukcesywny rozwój koncepcji Plessnera od ontologii cielesno-naturalnego wymiaru istnienia, przez kolejne, immanentne obszary analiz (psychiki, duchowości), po zewnętrzny, teoriospołeczny, historyczny i polityczny wymiar rozważań. Usiłowanie wyjaśnienia wszystkich tych aspektów ludzkiego istnienia nie wiedzie do koncepcji zawierającej jego jeden spójny obraz. Jak pisze Sobiech o tym wątku filozofii Plessnera, „bycie-człowieka-w-świecie, które zawiera w sobie wymiar cielesności i które polega na tym, że stanowi określone urzeczywistnienie pęknięcia zewnątrz-wewnątrz, prowadzi do odsłonięcia go jako środka, jako granicy lub jako dwuznaczność. Tym samym nie chodzi o przypadkową cechę charakterystyczną tego, co duchowe, lecz o skutki specyficznego sposobu, w jakim cielesność zachowuje się w stosunku do swego głównego przedmiotu: do ciała jako podstawowej możliwości, która uzdalnia człowieka do wykonania swych aktów duchowych” (s. 185).

Z analiz i rozważań Autora wyłania się obraz filozofii Plessnera jako stopniowo rozwiniętej, złożonej i spójnej koncepcji antropologicznej, u której podstaw legły przesłanki naukowe, jak również przeświadczenie o jej egzystencjalnej doniosłości. W tym wymiarze była ona próbą syntezy perspektywy bio-, historyczno- oraz psychofilozoficznej. Trzymając się takiego sposobu myślenia, można przyjąć, że osiągnęła ważność teoretyczną, jak również stała się sensotwórczym wykładem ludzkiego życia i działania, szczególnie w kwestiach odnoszących się do dziejowości oraz sfery władzy. Warto jed-

nak zadać pytanie, czy w obliczu historycznych losów tej doktryny oraz poglądów konkurencyjnych (np. Diltheya, Heideggera, Schelera, Gadamera) stanowisko Plessnera nie staje się przedmiotem pewnej marginalizacji, wynikającej m.in. z tego, że wiele kwestii w nim rozwiniętych ma źródło i rozwinięcie w poglądach konkurencyjnych? Ujmując rzecz obrazowo, czy Plessner nie wybrał ścieżki, którą przeszło przed nim już wielu i zamiast stworzenia zupełnie nowego szlaku okazuje się niezwykle trudny lub nawet niemożliwy do zrealizowania (por. s. 129-131)? Wydaje się to tym bardziej prawdopodobne, gdy uwzględni się niedostatki empirycznych oraz apriorycznych prób uzasadnienia antropologii o walorach uniwersalnych oraz świadomość ograniczeń i niedoskonałości koncepcji, które poprzedziły jego stanowisko. Czy zatem „historyczna teoria istotowa” wskazuje zarazem na miarę jej oryginalności? Czy uznanie niezgłębialności życia za zasadę filozofowania nie jest dowodem jego słabości, pozostaje wszak w sprzeczności z generalnym postulatem jego sensotwórczych wysiłków i celów, szczególnie wtedy gdy filozofując deklaruje się niezdolność do zdefiniowania kluczowego bytu? Pod tym względem konstatacja o niezgłębialności życia zdaje się przypominać sceptyczny wniosek o konieczności powstrzymania od sądzenia w obliczu stanu niepewności wiedzy. Trzeba przyznać, że w pojęciach nieokreśloności, niezgłębialności, pęknięcia wyraża się swoista orientacja myślenia Plessnera, a przede wszystkim głęboka świadomość licznych ograniczeń, które powstrzymują przed poszukiwaniem jednoznacznych rozstrzygnięć. Autorowi trafnie i ze znanstwem wskazuje na tropy Plessnera i ocenia ich znaczenie. Warto zaznaczyć, że w analizach naturalistycznych i historycznych aspektów ludzkiego istnienia – jak obrazowo eksplikował to Herbert Schnädelbach – Plessner wykazał anachroniczność tego rozróżnienia, a zarazem zatarcie się konturów obu tych sposobów myślenia (*Filozofia w Niemczech 1831-1933*, s. 356). Tego rodzaju zmiany świadczyły również o – jak pisze – „starzeniu się” samej antropologii jako sposobu filozofowania i powiązanych z nim koncepcji. Czy śledząc rozwój filozofii Plessnera oraz towarzyszące jej koincydencje (Scheler, Gehlen), dałoby się w nich wskazać czynniki samorozkładu, a przynajmniej tego, co Schnädelbach uznał za kłopotliwe powiązanie filozofii z empirią (s. 343)?

3. Język, aparat naukowy i strona formalna

Rozprawa została napisana poprawnym językiem z zachowaniem wszystkich wymagań formalnych, typowych dla wywodu i tekstu naukowego. Analizy charakteryzują się klarownością i wnikliwością. Świadczą o wiedzy teoretycznej, znajomości zasad oraz o wszechstronnych kompetencjach badawczych Autora. Mgr Sobiech wykazał się dbałością w zakresie doboru oraz skrupulatnego dokumentowania wykorzystanych źródeł oraz pozostałej literatury przedmiotu. Na szczególne podkreślenie zasługuje wykorzystanie w pracy badawczej materiałów archiwalnych związanych z Plessnerem, znajdujących się w bibliotece Rijksuniversitet w Groningen.

Podczas lektury rozprawy natknąłem się na nieliczne uchybienia i niedoskonałości językowe, łatwe do usunięcia przy ewentualnej dalszej redakcji. Były to głównie rozsiane w całej pracy błędy stylistyczne. Nie przytaczam konkretnych przykładów, a jedynie stwierdzam ich obecność w tekście.

4. Uwagi, komentarze, ocena i pytania do pracy

Oryginalności i samodzielności przedstawionej rozprawy można poszukiwać w wielu przejawach. Jednym z nich jest umiejętność zbudowania samodzielnej biograficznej i merytorycznej narracji, pozwalającej ująć nie tylko istotne doświadczenia życiowe bohatera rozprawy, lecz również wskazać ich związek z jego rozwojem intelektualnym, indywidualną wrażliwością, rozwojem przekonań, planów życiowych i ich późniejszą realizacją. Tego rodzaju intelektualna biografia, dobrze osadzona w autobiograficznych wyznaniach, w literaturze przedmiotu oraz materiałach archiwalnych wszechstronnie oddaje złożoność procesu rozwoju poznawczego, emocjonalnego i społecznego, stopniowe kształtowanie się przekonań filozoficznych oraz ich dalszą ewolucję (s. 8-22).

Kolejnym walorem rozprawy jest poziom merytoryczny przeprowadzonych analiz, ich wnikliwość w połączeniu z erudycją oraz dokumentacyjną skrupulatnością. Autor wykazał się zarówno biegłością polemik, jak również samodzielnością formułowanych wniosków.

Jednym z wyróżników stanowiska Plessnera jest teza o ekscentryczności jako cechy wyróżniającej egzystencję człowieka. To przekonanie można uznać za wyróżnik oryginalności refleksji Plessnera (jako przedmiot koncepcyjnego ujęcia), a jednocześnie – w szerszym ujęciu jako motyw powracający w pytaniach i rozstrzygnięciach współczesnej

antropologii. Wyrażał się on tezie o nieokreśloności lub niedookreśloności ludzkiego sposobu istnienia (np. M. Heidegger, E. Mounier, H. Bergson). Co aktualnie może decydować o oryginalności stanowiska Plessnera? Czym tłumaczyć tę oryginalność? Jakie są mocne i słabe strony idei ekscentryczności i krzyżowania się perspektyw w pojmowaniu ludzkiego sposobu istnienia (to szczególnie w kontekście uwag ze strony 206-208 o sposobie, w jaki Plessner odniósł się do idei dualizmu ciała i duszy)?

5. Podsumowanie

Uwzględniając merytoryczne walory rozprawy potwierdzam, że Pan mgr Łukasz Sobiech wykazał się zaawansowaną wiedzą ogólną w zakresie teorii, metod badawczych, fachowej terminologii filozoficznej i dziedzin pokrewnych. Wykorzystana literatura źródłowa oraz monograficzna świadczą o znajomości przez Autora rozprawy stanu badań. Na szczególne podkreślenie zasługuje bardzo dobre rozeznanie w zakresie niemieckojęzycznej literatury przedmiotu. Sposób przygotowania rozprawy świadczy o znajomości przez Autora wymagań stawianych pracom na stopień naukowy. Mgr Sobiech wykazał się także umiejętnościami planowania badań, formułowania problemów badawczych i ich samodzielnego rozwiązywania. Autor posiadał również umiejętności doboru metod właściwych do sformułowanych celów badawczych, zaś osiągnięty poziom merytoryczny rozprawy świadczy o biegłości w ich stosowaniu. Przedstawiona rozprawa zawiera zarówno rozległe i wnikliwe analizy, jak również samodzielne wnioski i syntetyczne oceny. Oceniając rozprawę oraz wkład pracy Autora, potwierdzam osiągnięcie kompetencji w zakresie prowadzenia samodzielnej pracy naukowej oraz wymagań etycznych oraz oczekiwań społecznych, stawianych badaczom. Stwierdzam, że rozprawa mgr. Łukasza Sobiecha spełnia wymagania sformułowane w artykule 13.1. Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. 2003 nr 65 poz. 595). Może być podstawą do ubiegania się przez mgr. Łukasza Sobiecha o nadanie mu stopnia naukowego doktora nauk humanistycznych, dlatego proszę Radę Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Łódzkiego o dopuszczenie go do dalszych etapów postępowania.

dr hab. Andrzej Kucner